

Contactul lingvistic româno-croat la romii băieși din nord-vestul Croației

Petar RADOSAVLJEVIĆ*

„Ćistă-j llimba noastră še svätenj noj, a romînji-ę nu-j
ćistă...”¹ (K.M., 46 de ani, Mursko Središće-Sitnice).

Key-words: *Boyash/Bayash Roma (Romany, Gypsy), Boyash/Bayash language, Boyash/Bayash in Croatia, Boyash Romanian, Daco-Romanian varieties, Language contact, Croatian*

1. Băieșii din Croația

În Republica Croația, cel mai mare număr de romi băieși trăiesc în județele Međimurje, Osijek-Baranja, Sisak-Moslavina, Koprivnica-Križevci, Brod-Posavina și în județul Varaždin, dar sunt prezenți și în județele Virovitica-Podravina și Bjelovar-Bilogorje, respectiv în județele din nord-vestul, centrul și estul Croației. Romii băieși se disting de celelalte grupuri de romi prin limba lor maternă, graiuri care sunt variante ale dacoromânei. În Croația ei se pot împărți în trei grupe, care se deosebesc între ele cel mai mult după varietatea lingvistică pe care o vorbesc – acestea sunt graiurile *ardelean*, *muntean din Baranja* și *muntean ludăresc*². Una dintre trăsăturile specifice ale graiurilor băieșilor este dată de o anumită arhaicitate în raport cu limba română standard, o altă caracteristică importantă a graiurilor lor reprezentând-o și contactul lingvistic româno-croat, având în vedere că băieșii se află într-un mediu lingvistic străin, unde limba dominantă este croata.

În afară de varietatea lingvistică, romii băieși pot fi deosebiți și după alte criterii, astfel că, în ceea ce privește confesiunea religioasă, băieșii din nord-vestul Croației sunt în majoritate catolici, iar cei din est sunt în majoritate ortodocși. Se deosebesc și după numele de familie tipice pe care le au³ – unele dintre cele mai frecvente nume de familie ale băieșilor de grai ardelean sunt *Oršuš* (cu varianta *Oršoš*), *Kalanjoš*, *Ignac*, *Bogdan*, *Horvat*, *Balog* (cu mențiunea că ultimele trei nume de familie se întâlnesc preponderent la croați, dar și la alte comunități). Numele de familie ale băieșilor munteni din Baranja și ale ludarilor sunt în general de origine ortodoxă (astfel de nume de familie sunt, de exemplu, *Mitrović*, *Nikolić*,

* Universitatea din Zagreb, Croația.

¹ Curată-i limba noastră ce o vorbim noi, iar a românilor ăloră nu-i curată...

² Aceste denumiri le-am utilizat deja în publicațiile anterioare, ele țin cont de denumirile proprii ale băieșilor, dar și de caracteristicile lingvistice ale acestor graiuri.

³ Conf. Sikimić 2005 și Sorescu-Marinković 2008, dar ne-a fost confirmat și în cercetările noastre pe teren.

Petrović, Radosavljević, Stanković, Vasiljević etc.), dar se pot întâlni și la croați și la alte comunități etnice.

2. Contactul lingvistic româno-croat în nord-vestul Croației

Vorbitorii băieși de grai ardelean sunt cei mai numeroși în nord-vestul Croației, regiune în care se vorbește dialectul kajkavian al limbii croate, respectiv în județele Međimurje, Varaždin și Koprivnica-Križevci⁴. Aproape toți băieșii din această regiune sunt bilingvi, respectiv devin bilingvi cel mai târziu odată cu înscrierea la școală și învățarea limbii croate, dacă nu au învățat-o deja acasă. Un număr mai redus de băieși mai în vârstă din regiunile de graniță cunosc și limba maghiară, astfel că îi putem considera plurilingvi, în timp ce în idiolectul vorbitorilor mai în vârstă și conservatori din punct de vedere lingvistic se observă și o mai mare frecvență a împrumuturilor din limba maghiară. Utilizarea unei anumite limbi este destul de bine delimitată pentru băieși – limba croată, cel mai adesea fiind vorba de dialectul kajkavian, servește pentru comunicarea în afara comunității, în timp ce idiomul băieșilor reprezintă bazilectul, a cărui utilizare este limitată la mediul familial și la *kumpanje*⁵, locul în care trăiesc. În presă, școli și instituții este mai accentuat rolul limbii croate standard, care se bucură de un prestigiu lingvistic mai mare decât dialectul, având astfel rolul de acrolect. În legătură cu aceasta putem menționa faptul că la un număr restrâns de băieși se observă deja abandonarea idiomului propriu în favoarea limbii croate, probabil din cauza prestigiului lingvistic mai mare al limbii croate, a evitării stigmatizării și a dorinței de a se asimila populației majoritare. Deși în Croația a apărut un număr mic de publicații în limba băieșilor, adeseori cu soluții ortografice neadecvate⁶, în continuare nu există o utilizare instituționalizată a limbii. Totuși, în învățământul primar există instituția „asistentului pentru romi”, o persoană care este un fel de traducător pentru învățători, dat fiind că unii copii nu vorbesc deloc limba croată când se înscriu la școală. În Croația nu există deocamdată școlarizare în limba maternă pentru această minoritate.

Pentru prezenta lucrare folosim corpusul lingvistic alcătuit în urma cercetărilor de teren efectuate anterior la vorbitorii băieși. Din 15 vorbitori băieși de grai ardelean din nord-vestul Croației, cei mai mulți informatori provin din județul Međimurje (*Đimura*)⁷ – din localitățile Pribislavec (*Pislóc*), Sitnica/Mursko središće (*Sítnice*), Piškorovec/Škarje (*Piškuróc*), Kuršanec (*Kuršánc*), Orehovica (*Órvica*), Trnovec (*Tírnóc*), Domašinec (*Domašīnc*) și câte doi din localitatea Strmec Podravski (*Strimóc*) din județul Varaždin (*Vrážda*), respectiv din localitatea Đurđevac (*Đurđóc*) din județul Koprivnica-Križevci (*Kaprónc*a). Sistemul de transcriere fonologică utilizat aici l-am folosit în lucrările noastre publicate anterior⁸

⁴ Dialectul kajkavian se vorbește și în alte județe în care trăiesc băieșii.

⁵ Este termenul folosit de băieși pentru a desemna locul unde trăiesc, deseori la maginea satului sau a orașului.

⁶ De exemplu, revista *Graju alu căgănjilor*, care nu mai apare, catehismul *Pă kalje Dimizouluj* și publicația privată religioasă, *Elši Biblija a me – Biblija am slišj*.

⁷ Acest nume, precum și celelalte menționate în paranteză aici, sunt denumirile băieșe pentru localitățile respective.

⁸ Vezi bibliografia.

și se bazează în mare parte pe grafia croată, dar ține cont în parte și de sistemul românesc tradițional⁹.

Dat fiind faptul că în cazul unora dintre informatorii noștri a fost vorba de persoane bilingve (sau plurilingve), care au competență lingvistică în sensul folosirii alternative a limbii croate și a propriului grai, putem considera că este vorba în acest caz de un contact lingvistic care este un fenomen colectiv (Piškorec 2005: 18). Cercetarea noastră a arătat că în graiurile băieșilor contactul lingvistic este un fenomen foarte accentuat, în special la informatorii mai tineri. Contactul lingvistic se reflectă înainte de toate în lexic. Deși în cazul celor mai multe împrumuturi identificate a fost vorba de împrumuturi denotative, ceea ce este și logic, dat fiind că este necesară denumirea unor noi noțiuni pentru care nu există o denumire în propriul sistem (Muhvić-Dimanovski 2005: 7), pentru anumite noțiuni există denumiri proprii (sau mai vechi din punct de vedere lingvistic), pe care unii vorbitori fie că nu le știu, fie că la momentul respectiv în discurs nu le folosesc.

În continuare vom arăta că împrumuturile care provin dintr-un astfel de contact lingvistic se încadrează cel mai adesea la băieși în structura fonologică și morfologică a limbii, dar rămân uneori neadaptate din punct de vedere morfologic și se preia cuvântul străin sau sintagma nemodificate. Acest fenomen are loc la unii informatori într-o măsură atât de mare, încât putem vorbi de schimbare de cod lingvistic (*code-switching*) și de amestecarea codurilor lingvistice (*code-mixing*) (Trask 2005: 290).

De asemenea, anumite fenomene înregistrate în domeniul fonologiei și al morfosintaxei pe care le menționăm arată că influența limbii croate (respectiv a dialectului kajkavian) se manifestă și la aceste niveluri lingvistice al graiului ardelean.

3. Contactul lingvistic la nivel fonologic

Sistemul accentual al limbii croate și cel al graiului ardelean al băieșilor sunt diferite – limba croată are un sistem cu patru accente tonice, iar româna – și deci și acest grai – are un accent expirator sau dinamic, care este liber, adică poate sta pe silabe diferite. Vorbitorii de grai ardelean adaptează cel mai adesea împrumuturile croate la sistemul lor, astfel că cele patru tipuri de accent se transpun în poziționarea accentului, care nu trebuie să fie neapărat în același loc ca în limba donatoare. Astfel sunt posibile și accentuări care sunt neobișnuite pentru vorbitorii de limbă croată, de ex. toponimele *Zagrēb*, *Ludbrég*, *Pošavina*, unde locul accentului este cel așteptat în limba română, dar neașteptat dacă luăm în considerație mediul lingvistic.

Sistemul vocalic al graiului ardelean este mai bogat decât cel al românei standard, dar și decât cel al croatei standard. Există însă paralelisme între graiul ardelean și idiomurile locale, astfel că sunetul ardelean *ɛ* ([ɛ], deschis, medial), pe care l-am identificat în unele împrumuturi (de ex. *dēvet* ‘nouă’, *dēset* ‘zece’, *sēdmi* ‘al șaptelea’, *tešku* ‘greu’), se poate realiza și în unele graiuri locale kajkaviene (Lončarić 1994).

⁹ Aici avem în vedere înainte de toate sistemul de transcriere ALR și sistemele folosite de dialectologii români.

Consoanele din sistemul ardelean \acute{z} – [z], palatală sonoră fricativă, mai palatală decât \acute{z} , \acute{s} – [ɕ] palatală surdă fricativă, mai palatală decât \acute{s} , nu există nici în dialectul kajkavian, nici în croata standard. Dat fiind că graiul ardelean cunoaște doar africaterile \acute{d} – [dz], palatală sonoră africată și \acute{c} – [tɕ], palatală surdă africată, care se formează cu ajutorul fricativelor menționate anterior, în vorbirea limbii croate de către băieși folosirea acestor africaterile poate părea neobișnuită vorbitorilor nativi locali de croată, dat fiind că astfel de africaterile de regulă nu există în sistemele lor. În corpusul nostru am întâlnit numeroase exemple de împrumuturi cu astfel de africaterile, de ex.: \acute{c} [tɕ] *vozač* ‘șofer’, *računurĭ* ‘facturi’, *močvara* ‘mlaștină’, *načelnik općine* ‘primar’, *mačka* ‘pisică’; \acute{d} [dz] *đeparcu* ‘bani de buzunar’, *svedođburilje* ‘certIFICATELE’, *Međimurje*¹⁰, *đacki dom* ‘cămin de elevi’.

Un alt fenomen relativ frecvent care apare în consonantismul graiului ardelean este cel mai probabil legat de același fenomen care apare în dialectul kajkavian al limbii croate – asurzirea oclusivelor și fricativelor sonore *b*, *d*, *g* și *v*, *z*, \acute{z} în poziție finală (Lončarić 1996: 94), de ex. *întrep* ‘întreb’, *slap* ‘slab’, *slobot* ‘slobod, liber’, *nikat* (croată *nikad*) ‘niciodată’, *kîntînt* ‘cântând’, *trak* ‘fumez (cf. trag)’, *strik* ‘strig’, *mljuf* ‘meu’ *zapraf* (croată *zapravo*, kajkavian *zapraf*) ‘de fapt’, *rigas* ‘răgaz, odihna’, *prevos* (croată *prijevoz*, kajk. *prevos*), ‘transport’ *otkas* (croată *otkaz*) ‘demisie’, *staš* (croată *staž*) ‘vechime (în muncă)’. Asurzirea africaterii \acute{d} [dz] nu am înregistrat-o.

4. Contactul lingvistic la nivel morfologic

4.1. Substantivele

În ceea ce privește formarea pluralului, în graiul ardelean este răspândită utilizarea desinenței „universale” de plural *-urĭ*, care nu este doar desinența tipică utilizată pentru împrumuturi la toate cele trei genuri gramaticale, ci și desinența frecventă pentru plural și la alte substantive.

În cazul unui număr relativ restrâns de substantive, care sunt în mod evident de genul masculin, în graiul ardelean pluralul se formează după tipul */-Ø/~ /-urĭ/*, de ex. împrumutul *specijal(a)c – specijalcurĭ* (croată *specijalac*) ‘polițist de la forțele speciale’. Aici putem menționa și substantivul de genul masculin care se termină în *-ă*, *tată*, care este specific datorită modului de formare a pluralului, dat fiind că nu am înregistrat forma așteptată „*tacĭ*”, ci *tată-su-rlje*, după forma *tată-su*, și chiar și forma *taturĭ*, care se încadrează în modul de formare a pluralului menționat mai sus.

Numeroase sunt și substantivele de genul feminin care formează pluralul după tipul */-ă/~ /-urĭ/*. În afară de cele care sunt fără îndoială împrumuturi la origine, de ex. *smjenă – smjenurĭ* (croată *smjena*) ‘schimb, tură’, *knjigă – knjigurĭ* (croată *knjiga*) ‘carte’, *pričă – pričurĭ* (croată *priča*) ‘poveste’, *greškă – greškurĭ* (croată *greška*) ‘greșeală’, în această categorie există și exemple pe care nu le putem considera în mod cert împrumuturi din croată, dat fiind că există, cu o altă formă de plural, și în româna standard: *ulică – ulicurĭ* (croată *ulica*) ‘stradă (cf. uliță)’, *rană – ranurĭ* (croată *rana*) ‘rană’. În exemplul *ćemnică – ćemnicurĭ* ‘temniță, închisoare’

¹⁰ În graiul ardelean există denumirea mai veche (proprie) *Dimura* pentru Međimurje, vezi mai sus.

nu putem spune cu certitudine că este vorba de un împrumut din croată datorită palatalizării tipice pentru graiul ardelean al băieșilor a dentalelor *t*, *d* înaintea vocalelor prepalatale *e*, *i* și *iot*. Nu putem exclude totuși nici această posibilitate, deoarece acest cuvânt prezintă o formă de plural diferită față de româna standard, iar în dialectul kajkavian există și forma *temnica*.

Tipul de formare a pluralului /-Ø/~ /-urj/ pentru genul neutru este extrem de productiv, fiind cel mai frecvent pentru substantivele care sunt împrumuturi la origine, de ex. *ispit* – *ispiturj* ‘examen’, *sanduk* – *sandukurj* ‘ladă’, *film* – *filmurj* ‘film’, *razred* – *razredurj* ‘clasă’, *alat* – *alaturj* ‘unealtă’, *račun* – *računurj* ‘facturi’, *uslov* – *uslovurj* ‘condiții’.

O concluzie asemănătoare cu cea referitoare la cuvântul *ćemnică* se poate trage și pentru cuvântul *oblok* – *obloši* (cu variantele de pl. *obloše*, *oblōši*) ‘fereastră’, care nu aparține acestui tip de formare a pluralului și care există în dialectul kajkavian ca *oblok*, dar este un maghiarism despre care nu putem spune cu exactitate din ce limbă a fost împrumutat, deoarece prezintă alternanțele fonologice frecvente la elemente de limbă mai vechi.

4.2. Adjectivele

Adjectivele care provin din participii formate de la verbe croate împrumutate au de obicei patru forme flexionare, ca majoritatea adjectivelor din graiul ardelean, de ex. *vinćilicj* (de la verbul croat *vjenćati*)¹¹ ‘căsătoriți’ – m. pl., *prijavālicj* (de la verbul croat *prijaviti*) ‘anunțați’ – m. pl., *skupit* (de la verbul croat *skupiti*) ‘adunat’ – m. sg., *mešālit* (din dial. kajkavian *mešati*) ‘amestecat’ – m. sg., *farbalići* (din dial. kajkavian și croata colocvială *farbati*) ‘colorate’ – f. sg., *ranālitā*¹² (de la verbul croat *raniti*) ‘rănită’ – f. sg. Diferit de aceasta, dar relativ frecvent, am înregistrat forme ale unor adjective împrumutate terminate în *-ā*, care au o flexiune restrânsă sau chiar sunt neflexibile în ceea ce privește genul și numărul. Folosirea unor astfel de adjective oscilează la informatorii noștri, apărând și câteva exemple unde au mai multe forme flexionare. În continuare menționăm câteva exemple: *Dīm cīglji* [...] *obićnā* ‘din cărămizi obișnuite’ – f. pl., *unturā d-elje obićnā* ‘untură obișnuită’ – f. sg., *kā-s ljubomornā* ‘pentru că sunt geloși’ – m. pl., *īs tari jalnā šī ubraznišj* *īs* ‘is tare invidioși și obraznici’ – m. pl., în paralel cu exemplul *še-s tare jalni* ‘care-s tare invidioși’ – m. pl., *bađi-lji* [...] *kīnd gīndešć kā-s aša vrednā* ‘bagă-i... dacă crezi că sunt așa de buni’ – m. pl., *īj maj mare ustanovā, maj strožnā* ‘e (cea) mai mare instituție, (cea) mai strictă’ – f. sg., *Ili jej lasā fījā maj strogā* ‘sau lasă-i să fie severi’ – m. f.

¹¹ În paranteză dăm forma de infinitiv a verbului croat, iar în traducere forma echivalentă a adjectivului.

¹² Exemplul despre care suntem relativ siguri că este un împrumut, datorită infixului tipic *-āl-*, pe care îl explicăm mai jos la verbe.

4.3. Pronumele

La pronumele personal am înregistrat calchiera după modelul croat al formei de persoana a doua plural a pronumelui *voj* ‘voi’ și folosirea ei ca formă a pronumelui personal de politețe – graiul ardelean al băieșilor nu folosește în general o astfel de exprimare, fapt confirmat de corpus, dar și direct de către informatori. Într-un număr restrâns de cazuri, când s-au adresat direct anchetatorului, am înregistrat exemple de utilizare a acestui pronume: *Voj la Željko ac fost în kumpanje?* ‘Dumneavoastră ați fost la Željko în kumpanje?’, *Akú voj, [...] kum vā am azīt pā voj kum svitecĭ, zīsecĭ „tinje” a noj „šinji”*. ‘Acum dumneavoastră... cum v-am auzit pe dumneavoastră cum vorbiți, ziceți „tine”, iar noi „șinji”’.

Influența limbii majorității este vizibilă și în cazul pronumelor nehotărâte, unde, pe lângă formanții românești enclitici sau proclitici *-va, pre-*, se întâlnesc și formanții croați *-god, -gođ* și *bilo-*. Astfel, pronumele *bilošinj(i)(e)* este format din elementul croat *bilo-* ‘ori’ și elementul *šinji* ‘cine’, de ex. *ju mā žalālī zīši bilošinji aflā* ‘eu (o să) mă plâng, zice, oricine (ar) afla’. Un anumit număr de pronume nehotărâte din corpus se formează din elementul croat *god/gođ* și pronumele interogativ-relative *kit* ‘cât’ și *še* ‘ce’: *În șkola-sta la kic gođ umblā kōpiji în školā* ‘În școala asta oricât de mulți copii merg la școală’, *kit gođ u kustā* ‘oricât o trăi’, *Še god sā..., sā svātešče* ‘Orice se..., se vorbește’, *m-am zrobit, še gođ irē ĩnnuntru* ‘am furat orice a fost înăuntru’. În următoarele exemple pronumele nehotărâte se formează de la elementul menționat, *gođ*, și adverbele (*h*)*unđi* ‘unde’, *kum* ‘cum’ și *kīnd* ‘când’: *hunđi gođ aj mārže pā praksā* ‘oriunde ai merge la practică’, *dā unđi gođ ur skāpat* ‘de oriunde au scăpat’, *kum gođ aš ĩi šcerđi pišōrilje* ‘oricum te-ai șterge pe picioare’, *kīnd gođ um trābuit ku ravnateljū sā svitenj* ‘oricând a trebuit să vorbesc cu directorul școlii’.

4.4. Numeralele

În ceea ce privește numeralele, contactul lingvistic dintre graiul ardelean și croată este foarte pregnant. Majoritatea informatorilor noștri folosesc numeralele până la 20 în forma lor românească, dar pentru numeralele mai mari folosesc mai frecvent împrumuturi din croată. Puțini dintre cei anchetați cunosc în graiul propriu numeralele până la 100, în timp ce informatorii mai tineri folosesc formele românești ale numeralor până la 10, exprimând numeralele mai mari în croată. O informatoare a declarat chiar că nu știe numeralele mai mari de 3 în graiul său. Datele de naștere și lunile¹³ sunt exprimate de către informatorii noștri întotdeauna prin împrumuturi. Cităm următoarele exemple: *Mes avut șesti șesti tisuću devetsto devedeset i prva* ‘M-am născut pe șase iunie o mie nouă sute nouăzeci și unu’, *Aku še kapāt, hiljadu i četristo kuna kapāt deĭji* ‘Acum, ce primesc, o mie patru sute de kune alocația pentru copii’, *Nu pot pā noștri sā zīk [...] trideseti osmi sedamdesetosma. [...] Šest komada kupiji am, tri feĭi šī tri fišor*. ‘Nu pot să zic pe

¹³ Colocvial, în limba croată numele lunilor sunt exprimate prin numerale ordinale (de ex. *u osmom mjesecu* literal în luna a opta ‘în august’).

limba noastră... treizeci august șateptezeci și opt... am șase copii (lit. șase bucăți de copii), trei fete și trei băieți’.

O particularitate o constituie numeralul 1000, care se exprimă în graiul ardelean prin trei împrumuturi – *tisuću* (croata standard), *hiljada* (croata colocvială) și *jęzeră* (maghiarism, kajkavian). Dăm câteva exemple: *Tri tisuce, tri jęzeri pã atunš* ‘Trei mii, trei mii pe atunci’, *u fãkut trideset hiljada kuna dã kaznã* ‘a primit treizeci de mii de kune amendã’.

Numeralele ordinale se pot forma fie cu ajutorul propriilor elemente lingvistice, fie cu ajutorul împrumuturilor, de ex. *Ovisi dã še mј-am polagãlit ãm prvi, drugi šã treći* ‘Depinde ce examene am dat în clasa întâi, a doua și a treia’, *Aj tu prvi* ‘Hai tu primul’. Deși în corpus am întâlnit adverbul cu câteva variante – *mantј, maj ãntј și malñntј* ‘mai întâi, înainte, cândva’ – nu am găsit o formă asemănătoare a numeralului ordinal cu sensul ‘primul’, ci doar împrumuturi din croată.

4.5. Verbele

Băieșii vorbitori de grai ardelean folosesc relativ frecvent infinitivul după un alt verb, în locul conjunctivului, în principal după verbul *puće* ‘a putea’, dar adesea și după verbul *šći* ‘a ști’. Putem presupune că în păstrarea rolului infinitivului au avut o influență și graiurile kajkaviene, unde infinitivul se folosește mult mai frecvent și mai consecvent. Menționăm câteva exemple: *A kupij-ę nu šćijã svãtј, nјiš nu šćijã skri* ‘Iar copiii aceia nu știu să vorbească și nu știu nici să scrie’, *Ku tñjñr nu pocјljęžé* ‘cu tinerii nu poți să vorbești’.

Verbele împrumutate se încadrează în conjugarea a patra, existând un model deosebit de formare a timpurilor verbale: inserarea infixului *-ãl-* (și, mai rar, *-ul-*, *-ol-*, *-il-*, *-al-*, *-el-*) între radicalul verbului croat și sufix, de ex. la prezent *objasn-ãl-esk-Ø* ‘explic’, la imperfect, de ex. *(sã) bav-ãl-ę-Ø* ‘(se) ocupa’, la participiu, de ex. *upozn-ãl-it* ‘cunoscut’, precum și la conjunctiv prezent, de ex. *objasn-ãl-ask-ã*. Am notat și variații ale infixului la aceleași împrumuturi, de ex: *završãljęšće* ‘termină’ dar și *u završilit* ‘a terminat’. În corpusul nostru am notat un număr mare de astfel de verbe împrumutate, dintre care vom cita aici doar câteva exemple: *Nu-s vinćilicј...* ‘Nu sunt căsătoriți...’, *aša s-u upoznãlit ku tata-mјu* ‘așa s-a cunoscut cu tatăl meu’, *jej šćiję sã objasnãlaskã asta...* ‘ei știau să explice asta...’, *Kupiji noštri n-or šćut sã ćitãlaskã bãšęšći* ‘Copiii noștri n-au știut să citească băieșește’, *nu pot sã zadržãlesk* ‘nu pot să păstrez’, *šã kã lumę-carã ãl poštivãlešći* ‘și că lumea îl respectă’, *dušęm, ćistãlénj* ‘duceam, făceam curat’, *nјi upoznulenj aša* ‘ne cunoaștem așa’, *a propãlit, ku totu* ‘s-a distrus cu totul’.

În ciuda rolului însemnat al infinitivului, atunci când vorbesc limba croată la vorbitorii de grai ardelean este destul de frecventă construcția *da + prezent*, un calc din română după modelul conjunctivului, care poate părea neobișnuită vorbitorilor nativi de croată¹⁴. Acest lucru se manifestă de asemenea în cazul amestecării codurilor lingvistice, de ex.: [...] *nu pęći da se sã poravnãlaskã ućiteljice ku jel* ‘nu pot învățătoarele să se înțeleagă cu el’, [...] *pã bilošinj gata ašã da osudiš* [...] ‘pe

¹⁴ În limba croată, după un verb se folosește infinitivul atunci când subiectul verbelor este identic.

oricine gata așa să judeci’, *Kum îj aja kînd ći fași mă dă aja da studiraș* [...] ‘cum e aia când te duci, mă de aia, să studiezi’.

4.6. Părțile de vorbire neflexibile

Un număr relativ mare de împrumuturi în graiul ardelean îl constituie părțile de vorbire neflexibile. Dintre acestea se evidențiază adverbul *uvik* (*uvek*, *uvek*) ‘mereu, întotdeauna’, alături de varianta standard *uvijek* și varianta de pronunție *uvjek*, așadar câteva variante ale unui cuvânt împrumutat pentru care în corpusul nostru nu există un cuvânt românesc. Aici se pune de asemenea întrebarea dacă varianta *uvik* a fost împrumutată pe un alt teritoriu, ikavian¹⁵, sau este vorba de o variantă apărută ca urmare a continuării închiderii sunetului *e*, care acum coexistă alături de alte două variante împrumutate. Menționăm câteva exemple: [...] *mōšā-mē uvik îmj zîșe, aprilije* [...] ‘bunica mea mereu îmi zicea, aprilie’, [...] *Irē uvik svadā, sā sfāđe* [...] ‘era mereu ceartă, se certau’, [...] *uvek zîși pā hrvatski* [...] ‘mereu zice în croată’, [...] *a uvek sā aflā šinjiva* [...] ‘iar mereu se găsește cineva’, *Ju ku jē uvek mes* ‘Eu cu ea mereu sunt’, *ka-pu uvijek aša spārijē* ‘apoi întotdeauna așa speria’, *Jē šćijē uvjek sā spujā a luj* ‘Ea știa mereu să-i spună lui’. Deși în corpus am întâlnit câteva exemple de folosire a formelor *um datā, u datā* ‘o dată’, *d-într-o datā, d-odată* ‘dintr-o dată, deodată’, nu am înregistrat în graiul băieșilor o variantă analogă a adverbului *niciodată*, ci doar împrumuturi, și anume *nikad* ‘niciodată’ și varianta kajkaviană *nigdar*, de ex. *Slavonija nu šću, aje nu ći pot minšinjī, n-am fost nikad* ‘De Slavonija nu știi, aia nu te pot minți, n-am fost niciodată’, *A tata pravā mlju ši pā jel nu-l kunosk, nikad n-am fost ku jel în kust ili ševa* ‘Iar pe tatăl meu adevărat nici pe el nu-l cunosc, niciodată n-am fost cu el în viață sau ceva’, *Aiș nu s-ur, šći, îm Međimurje nu sā šćimbā-sā nikad* [...] ‘Aici nu s-au, știi, în Međimurje nu se schimbă niciodată’, *kare n-u mînkāt inka nigdar prunji* ‘care n-a mâncat încă niciodată prune’.

Conjunțiile reprezintă o categorie de împrumuturi care sunt puternic reprezentate în corpusul nostru. Astfel, disjunctivul *ili* și varianta *uli* ‘sau’, precum și adversativul sau comparativul *nego*¹⁶ ‘ci, decât’ au fost identificate doar ca împrumuturi, de ex. *trābu lāsāt pā kopilu-la ili trābu zakoćulīt* ‘trebuie lăsat copilul ăla sau trebuie oprit’, *Nu šću, irēm uli nu irēm* ‘Nu știu, eram sau nu eram’, [...] *fași ševa đeparcu, uli ku tata-mju lukru* ‘face ceva bani de buzunar sau lucrez cu tatăl meu’; *Nu-j beton nego îj cînā* ‘Nu-i beton, ci îi tină’, *uvek zîși kă maj mîndru irē kînva nego še-j aku* ‘mereu zice că era mai frumos cândva decât e acum’, *Noj îm Hrvatska, ćiș, nu, Hrvatska, Međimurje, avēnj ęfel ljimbā nego îm Rumunija* ‘Noi în Croația, aici, nu, Croația, Međimurje, avem altfel de limbă decât în România’.

Alte conjuncții, așa cum sunt adversativele *a* ‘iar, și’ și *ali* ‘însă, dar’ sunt mult mai frecvente ca împrumuturi decât formele românești *iar* și *însă*, de ex. *Šađi jarna lume, a vara lukrā* ‘Lumea stă iarna, iar vara lucrează’, *bātrnj ka noj svāteșce, a hej tînjir nu šći* ‘bătrânii ca noi vorbesc, iar cei tineri nu știu’, *A ju nuntru, kînd irēm în cernicā* ‘Iar eu înăuntru, când eram la închisoare’; *fași, ali nu-j aje njimik* ‘face, dar asta nu-i nimic’, *înkujēt iré, ali ćeilje nuntru isre* ‘era încuiat, dar cheile

¹⁵ Un număr mare de graiuri kajkaviene din această regiune sunt ekaviene (Lončarić: 1994).

¹⁶ *Nego* este în croată doar conjuncție (Silić, Pranjković: 2005).

erau înăuntru’, *Šću, ali nu zik* ‘Știu, dar nu zic’. O situație asemănătoare este și cu conjuncția *njiš* ‘nici’, care apare în corpus în paralel cu împrumutul *niti* ‘nici’: *ali nu-j pâlćešeće, niti kalje nu-j pâlćešeće* ‘dar nu-i plătește, nici drumul nu i-l plătește’, *Ju n-am avut njiš romski pomagac, njimik n-am avut, njiš kénvi n-avem* ‘Eu n-am avut nici asistent pentru romi, nimic n-am avut, nici cărți nu aveam’. În câteva cazuri am înregistrat ca un împrumut și copulativul *i* ‘și’ (alături de *ši* ‘și’, care este, fără îndoială, cel mai frecvent): *Aša nje-anj šcut i benj ire* ‘Așa ne-am cunoscut și bine era’, *Hurvęci ku bāšicilje i bajaši ku hrvaćicelje* ‘Croatii cu băieșele și băieșii cu croatele’, *I jarā kînd* ‘și iar când’, *I atunsa aku jarā kapāt banji* ‘și atunci acum iar primesc bani’.

5. Code-mixing

În exemplele pe care le menționăm în continuare se poate vedea cât de pregnante sunt procesele de interferență lingvistică la unii vorbitori. Într-un astfel de discurs este vorba de amestecarea codurilor lingvistice, *code-mixing*, și nu doar de o folosire din abundență a împrumuturilor, având în vedere că alternează elemente din croată și din graiul băieșilor, iar elementele din limba croată apar nemodificate, în forme flexionare sau sintagme întregi. În cazul exemplurilor pe care le dăm în continuare am subliniat elementele din limba croată, putându-se astfel observa când este vorba de amestecarea codurilor lingvistice și când este vorba doar de folosirea împrumuturilor.

5.1. Informatorii mai tineri

Exemple ale acestui fenomen lingvistic se pot observa cel mai bine la informatorii noștri mai tineri, unde se manifestă într-un mod mai accentuat, arătând o anumită nesiguranță în utilizarea propriului sistem. Este posibil ca la unii informatori fenomenul să fi fost și mai pronunțat datorită faptului că erau elevi în timpul efectuării cercetărilor noastre.

Mislim, nisam u mog... nu mes im mogućnost baš finacijski, a možda m-or ažutá ministarstvo [...] ‘Adică, nu am posi... nu am posibilități chiar financiar, dar poate m-ar ajuta ministerul’. În cazul acestui informator este vizibil relativ frecvent fenomenul de „autocorectare”, când vorbitorul se „corectează” în timpul discursului, pentru că, după părerea sa, nu folosește un cuvânt sau o construcție adecvată (*nisam u mogućnosti* în croată literal ‘nu sunt în posibilitate’) și înlocuiește așadar construcția pur croată cu o construcție adaptată (*nu mes im mogućnost*).

Mar am plan, kă ju svake godine kînd am ferije do šesti do sedmi mjesec, dva tjedna am praksa im iškula, četrnašt dana, nu, a ostalo vrijeme, gata, lukru [...] ‘Chiar am un plan, că eu în fiecare an când am vacanță până în iunie până în iulie, două săptămâni am practică la școală, paisprezece zile, nu, iar restul timpului, gata, lucrez’.

Tata nu are osnovna škola, mama are četri razreda, znači, noj kustanj dîn minimalcu-sta [...] *bem, prijē tata kînd o lukrat tot* [...] *ali ši akolo o fost nepravda, tata-mju a lukrat osamnašt godinā u lukrat tata-mju* ‘Tata nu are școala primară, mama are patru clase, deci, noi trăim din salariul ăsta minim ... bine, înainte tata când a lucrat tot ... dar și acolo a fost nedreptate, tatăl meu a lucrat optsprezece ani, a lucrat tatăl meu’.

Aja ci ťj škola dă četvrti stupanj, kao obrazovánje ódraslih ín Varažda, aja ci-j neredovita, 'naći, ka tećaju isto, dă četvrti stupanj 'Aia ți-i școala de gradul patru (cu patru clase de liceu), ca școala pentru adulți din Varaždin, aia ți-i la fără frecvență, adică ca un curs așa, de gradul patru'.

În svat noj zîšenj, unjir, aša, kînd šî kînd, unu, doj uli tri, već na tri, četri, pet, a dalje ne mogu 'În grai noi zicem, uneori, așa, când și când, unu, doi sau trei, deja la trei, patru, cinci, iar mai departe nu pot'.

Jel u pus nacrtu i sat vremena am trābuit, sat vremena i pol kit, nu, șas šî žumătaći; nu puće să înkradă il ju kă prišep 'El a pus proiectul și o oră mi-a trebuit, o oră și jumătate, nu, un ceas și jumătate; nu putea să creadă el că eu înțeleg'. Și în acest exemplu se vede clar „autocorectarea”, sintagma croată *sat vremena i pol* 'timp de o oră și jumătate' fiind schimbată cu cea românească *șas šî žumătaći*.

5.2. Informatorii adulți

În general, în materialul nostru lingvistic la informatorii adulți sunt mai puțin pregnante fenomenele de schimbare de cod lingvistic sau de amestecare a codurilor lingvistice decât la informatorii mai tineri. Menționăm însă în continuare exemplele înregistrate în care amestecarea codurilor lingvistice este evidentă:

Ka-pu kočulęšći dva tri puta tri godine dă pă zadnje [...] aiš naprimjer. Altă ar fi să vijă jel odma aiše, od prvog razreda, a nu kă îm vinji jel (îm) četvrti razred, a dva put u ponavălit [...] 'Că apoi (îl) împiedici de două trei ori, trei ani, în ultima vreme... aici de exemplu. Alta ar fi să vină el imediat aici, din clasa întâia, și nu ca să-mi vină el (în) clasa a patra, iar de două ori a repetat'.

Merzi kopiji noštri merzi ku kopij dă hurvec zajedno, skupa îm iškulă. 'Merg copiii noștri merg cu copiii croaților împreună, împreună la școală'. În acest exemplu „autocorectarea” are loc în cazul unui împrumut, pentru a se folosi un alt împrumut (*zajedno* și *skupa*). O situație asemănătoare o întâlnim și în exemplul următor, unde sintagma croată (*skoro pedeset godina*) este înlocuită cu sintagma românească (*șinzîs dă ej*), vorbitorul menționând că este conștient de „amestec”: *Aiš ma kustānj skoro pedeset godina, nu, šinzîs dă ej, sad ću i mešat malo...* 'Aici trăim de aproape cincizeci de ani, nu, cincizeci de ani, acum o să și amestec puțin...'

Mákar kă să zisé kă išćenj pă poreklom đin Indije. Ali ju mă uit la filmurj, niš u vorbă nu šću, njimik 'Chiar dacă se zicea că suntem de origine din India. Dar eu mă uit la filme, nicio vorbă nu știu, nimic'. Elementul subliniat *pă poreklom* este deosebit de ilustrativ pentru amestecarea codurilor lingvistice, dat fiind că unește prepoziția românească *pă* 'pe' și substantivul kajkavian ekavian *poreklo* 'origine' la instrumental.

5.3. O informatoare mai în vârstă

În corpusul nostru de grai ardelean din nord-vestul Croației am avut doar o singură informatoare pe care am putea-o încadra într-o perioadă de vârstă mai înaintată, dat fiind că s-a născut în anul 1948, ceea ce pentru băieși este o vârstă destul de înaintată, având în vedere că media de viață a romilor din Croația este mai mică decât cea a populației majoritare (Štambuk 2000: 295). Așa cum era de așteptat, această vorbitoare este mai conservatoare din punct de vedere lingvistic

decât vorbitorii mai tineri și nu se poate vorbi în cazul ei de o reală amestecare a codurilor lingvistice, contactul lingvistic reflectându-se însă prin împrumuturi. În exemplele pe care le menționăm în continuare se poate vedea folosirea împrumuturilor, pe care le-am marcat prin subliniere:

Dă să lȃ butură, 'ša. Birj, nu irę, vin domači, rāčiji domači. Adušé [...] kīci plastika mare dă vin aduše, ka-pu mīnkari sã fășé, ši biję, ši mīnkă 'Dar se lua băutură, așa. Bere, nu era vin de casă, rachiu de casă. Aducea... câte (un vas de) plastic mare de vin aducea, apoi mâncare se făcea, și (se) bea și (se) mânca'.

A-pu, bărbatu-mj irę tari bičag. Umblám ku jel pã la doktorj, umblám. Briga mare. [...] Pã sufljit irę bičag, pã operacijă a fost pã sufljit. Ka-pu u murit, jeno patru ej, sinš tot m-am cīnjit ku jel 'Apoi, bărbatu-mi era tare beteag. Umblam cu el pe la doctori, umblam. Grijă mare. De inimă era bolnav, la operație a fost, pe inimă. Apoi a murit, cam patru ani, cinci tot m-am chinuit cu el'.

Bibliografie

- Calotă 1995: Ion Calotă, *Rudarii din Oltenia, Studiu de dialectologie și de geografie lingvistică românească*, Craiova, Editura Sibila.
- Caragiu Marioțeanu et al. 1977: Matilda Caragiu-Marioțeanu et al., *Dialectologie română*, București, Editură Didactică și Pedagogică.
- Cvikić 2007: Lidija Cvikić. (coord.), *Drugi jezik hrvatski: Proučavanje hrvatskog kao nematerinskoga jezika u predškoli i školi s posebnim osvrtom na poučavanje govornika bajaškoga romskoga*, Zagreb, Profil.
- Hrvatić 2000: Neven Hrvatić, *Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj*, „Društvena istraživanja”, 9, 2000, 2/3 (46/47), Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, p. 251–266.
- Lončarić 1996: Mijo Lončarić, *Kajkavsko narječje*, Zagreb, Školska knjiga.
- Lončarić 1994: Mijo Lončarić, *Kajkavski vokalizam*, „Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje”, Vol. 20, No. 1, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, p. 115–135.
- Lipljin 2002: Tomislav Lipljin, *Rječnik varaždinskog kajkavskog govora*, Varaždin, Garestin.
- Muhvić-Dimanovski 2005: Vesna Muhvić-Dimanovski, *Neologizmi: Problemi teorije i primjene*, Zagreb, Filozofski fakultet, Zavod za lingvistiku.
- Pană Dindelegan 2010: Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Gramatica de bază a limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Piškorec 2005: Velimir Piškorec, *Germanizmi u govorima đurđevečke Podravine*, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF press.
- Radosavljević 2007: Petar Radosavljević, *Romi Bajaši u Hrvatskoj – govornici rumunjskog dijalekta*, „Jezik i identiteti”, Zagreb – Split, HDPL, p. 505–515.
- Radosavljević 2009: Petar Radosavljević, *Elementi utjecaja hrvatskog jezika na govor Bajaša u Belom Manastiru*, „Romanoslavica”, XLV, București, Universitatea din București, p. 79–88.
- Radosavljević 2010: Petar Radosavljević, *Jezik Roma Bajaša na teritoriju Republike Hrvatske*, teză de doctorat, Universitatea din Zagreb – Facultatea de Științe Umaniste și Sociale.
- Rusu 1983: Grigore Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

- Rusu 1984: Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc.
- Sala 1997: Marius Sala, *Limbi în contact*. București, Editura Enciclopedică.
- Saramandu 1997: Nicolae Saramandu, *Cercetări dialectale la un grup necunoscut de vorbitori ai românei: Băiașii din nordul Croației*, „Fonetica și dialectologie”, XVI, p. 97–130.
- Sikimić 2005: Biljana Sikimić, *Banjaši u Srbiji*, „Banjaši na Balkanu: Identitet etničke zajednice”, SANU, Beograd, Balkanološki institut, p. 249–276.
- Sikimić 2008: Biljana Sikimić, *Karavlačs in Bosnia and Herzegovina today*, „The Romance Balkans”, SANU, Beograd, Balkanološki institut, p. 227–246.
- Silić, Pranjković 2005: Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskog jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb, Školska knjiga.
- Sorescu-Marinković 2005: Annemarie Sorescu-Marinković, *Napolitanci iz Mehovina*, „Banjaši na Balkanu: Identitet etničke zajednice”, Beograd, SANU, Balkanološki institut, p. 175–200.
- Sorescu-Marinković 2008: Annemarie Sorescu-Marinković, *The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Medjmurje*, „The Romance Balkans”, Beograd, SANU, Balkanološki institut, p. 173–225.
- Štambuk 2000: Maja Štambuk, *Romi u Hrvatskoj devedesetih*, „Društvena istraživanja”, 9, 2/3 (46/47), Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, p. 291–315.
- Trask 2005: Robert Lawrence Trask, *Temeljni lingvistički pojmovi*, Zagreb, Školska knjiga.

Romanian-Croatian Language Contact in the Boyash Roma in North Western Croatia

The Boyash Roma differ from other groups of Roma because their mother tongue is a variety of Daco-Romanian. In Croatia, the Boyash are an important part of the Roma population. They may be divided into three relatively homogeneous subgroups, depending on the dialect they speak, but also according to other characteristics.

One of the specific features of these varieties is a certain degree of archaism in comparison with standard Romanian, and another important feature of these dialects is related to the Romanian-Croatian language contact, due to the fact that the Boyash live in a foreign language environment, with Croatian as the dominant language.

From the sociolinguistic point of view, all Boyash are bilingual or multilingual; Croatian is the acrolect and is being used for all communication outside the community, while their dialect is basilect, the use of which is limited to the family and the settlement they live in.

This paper will show various examples of language contact in the speakers of the Transylvanian dialect in north western Croatia, where the influence of the kajkavian dialect of the Croatian language is evident. However, due to the expansion of mass-media, as well as better education of the Boyash, the influence of the standard Croatian language is also noticeable.

The mentioned language contact is reflected above all in the lexicon, but also in the morphosyntax, as well as in frequent code-mixing and code-switching. These phenomena will be observed on the linguistic corpus collected during field-work – all of our bilingual or multilingual informants are proficient both in Croatian and their dialect.